

sluša. Ovo su Srbi, odnosno katolici, ono su Turci, bez obzira na činjenicu da među tim Turcima nisu svi po jeziku i krvi Turci, nego ih ima mnogo, u Bosni i Hercegovini većina, koji su po jeziku Jugosloveni; verska pripadnost i orijentacija prema Carigradu i Padišahu čini od njih svesne Turke. Između ta dva elementa nema kompromisa, nema ni pokušavanja propagande ili predobijanja. Između njih je samo pitanje snage; dok su jači Turci, njihova je vlast; kad ojačaju Srbi, tu će vlast da skinu, Turke da poteraju, zemlju da im oduzmu. To je ušlo u svest naroda, a u tome je sadržana u neke vrsti sintetičnoj klici čitava buduća nacionalna politika one gore naznačene turske Jugoslavije.

U toj oblasti ima, u materijalnom smislu, gradova, ali u tim gradovima, koji su u ogromnoj pretežnosti sastavljeni od neslovenskog elementa, nema gradskog života sa onim većim zahtevima kulture i društvenosti, koji su u evropskom pojimanju spojeni sa pojmom grada. Teateri, kavane, klubovi, čitaonice, štamparije, to su sve stvari više ili manje nepoznate, kao što je nepoznato kultiviranje društvenog života, neki muzički koncerti ili slične duhovne razonode, barem po tipu, kakav je svugde u Evropi bio uobičajen u ono doba. U stvari u tim gradovima nema »građanstva«, t. j. nema one buržoazije, kakva se u zapadnoj Evropi, pa u čitavoj Evropi, izgradila u toku poslednja četiri veka pre Velike Revolucije, kao zaseban stalež, sa razvijenim bogatstvom i kulturom, te razvijenom svešću o svome značaju i snazi.

Ne bi bilo tačno kad bi se pravni život u toj oblasti okarakterisao onako, kako ga karakteriše poznata narodna reč: »tko te tuži kadija; tko ti sudi kadija«. Nije to bila zemlja bezpravlja, a niti su zakoni bili, objektivno uzevši i ukoliko se tiče privatno-pravnih prava građana, pa odnosa između građanina i građanina, mnogo nepravедniji nego u drugim zemljama. Ali jedan je fakt neosporiv, a to je: da je narod osećao sebi kao tuđ taj čitav strani sistem, koji se nije razvio iz njegove pravne tradicije, već ga je prosto primao onakova, kakova ga je vladajuća rasa izgradila i njemu nametnula.

Ona druga Jugoslavija, koju smo nazvali habsburška Jugoslavija, pokazivala je sasvim različitu fizijonomiju. Nacionalna svest bila je i tu gotovo potpuno zadremala, štaviše još jače nego u turskoj oblasti gde je verska i rasna nesrodnost s jedne strane, pa narodna pesma, jedina uteha i jedina literatura, s druge strane podržavala živu nacionalnu tradiciju.

Kao ošteta za tu slabiju nacionalnu tradiciju, u habsburškoj jugoslovenskoj oblasti sačuvao se jedan skup institucija, koje su dohranile neki kontinuitet, a svakako dokaz vlastite državnosti i vlastitog državnoga i pravnoga života. U Hrvatskoj se kroz vekove sačuvale institucije bana, staleškog sabora, županija. Ostali su stari hrvatski aristokratski rodovi, s kojima je bio spojen velik deo hrvatske historije. Ti su rodovi zadržali i zemlje i privilegij da pokrivaju gotovo sva vodeća mesta. Ostao je kao centar te Hrvatske starodrevni Zagreb koji, ako i nije u historiji bio ono što je Česima u historiji bio Prag,